

УДК 821.161.2-09

ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА КРИМСЬКОЇ ЛІРИКИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Вишняк М. Я.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Сімферополь, Україна

Стаття присвячена дослідженню жанрової специфіки поетичних творів Лесі Українки, написаних під враженням її перебування в Криму, розгляду їх тематичного спрямування та окремих елементів поезики.

Ключові слова: жанрова специфіка, жанрові різновиди, кримський “текст”, індивідуальний стиль.

Досить містку частину поетичної спадщини Лесі Українки (не за кількістю написаного, а за художньою значимістю) займає кримський “текст”, тобто вірші, створені під час перебування поетеси в Криму чи під враженням його відвідин. Ці твори характерні своєю оригінальністю і жанровою специфікою, позначені яскравими ознаками індивідуального стилю їх авторки.

В даній статті робиться спроба характеристики кримського поетичного доробку Лесі Українки якраз під кутом зору їх жанрової специфіки, що ще не було предметом окремого дослідження в лесезнавстві.

Взагалі питання жанрового аналізу літературного твору є досить важливим, оскільки, крім усіх чинників, та чи інша жанрова форма, до якої вдається автор, в певній мірі сприяє визначенню і характерних рис індивідуальності, творчого обличчя автора. Хоч, як зазначає Н. Копистянська, “інтерес до проблематики жанру змінний: він то сильно зростає, то зменшується; жанрове визначення твору то вважається першорядним, то необов’язковим, або взагалі неважливим” [4, с. 6]. Однак хоч, можливо, “жанрове визначення твору” і справді не є першорядним, все ж є досить суттєвим елементом з’ясування природи художнього твору і творчої індивідуальності його автора.

Простежуючи весь ліричний доробок Лесі Українки, можна прийти до висновку, що саме поетичний цикл, починаючи від “Подорожі до моря” (1888 р.) та “Семи струн” (1890 р.) і кінчаючи віршами “З подорожньої книжки” (1911 р.), стає одним із найбільш частих і, вочевидь, улюблених віршових форм поетеси. Саме в ньому вона найбільш повно виражає своє світобачення, оскільки цикл, як правило, складається з кількох (від трьох і більше) віршів, об’єднаних якоюсь однією стрижневою думкою чи образом, що дає змогу для ширшого поетичного мислення, ніж в окремому вірші, до розлогості поетичних узагальнень, врешті до більш повного самовираження свого творчого “я” і передачі своєрідної авторської аури.

Все це і простежується в наступному поетичному циклі Лесі Українки “Кримські спогади”, створеному після її другої поїздки до Криму в 1891 році. Як і “Подорож до моря”, цей цикл набуває в поетеси жанру поетичного щоденника. Щоправди не всі вірші, що увійшли до нього, написані в 1891 році. Частина з них створена вже після першого перебування Лесі Українки в Криму (1890), зокрема, вірші “Грай, моя пісне!”, “Мердвен”, “Байдари”, “Бахчисарайський дворець”, “Бахчисарайська гробниця” та “Надсонова домівка в Ялті”. Їх написанню

послужила подорож поетеси в Ялту через Байдари та відвідування Бахчисараю під час першої поїздки до Криму. І тому, мабуть, не випадково в саму назву циклу включено слово “спогади”.

Першим віршем циклу, що складається з 11-ти поезій, є заглавний твір “Заспів”, написаний уже після повернення авторки з таврійської землі. І якщо вірші “Подорожі до моря” мають більший композиційно-сюжетний взаємозв’язок, то складові “Кримських спогадів” в цьому відношенні значно автономніші. Взагалі ж скомпоновані твори циклу не за часового послідовності їх написання (про що свідчать зазначені самою авторкою дати їх створення – 1891-й, 1890-й, потім знову 1891-й роки), а за їх змістовно-емоційною і тематичною зближеністю. Отже, як уже підкреслювалось, “Кримські спогади” – це своєрідний подорожній зошит, який відбиває враження ліричного героя, в якому легко пізнається сама авторка, від побаченого і пережитого. Саме це і зумовлює всю композиційну структуру циклу, вірші якого, як зауважує Н. Вишневська, – це “єдиний художній організм, об’єднаний внутрішньою настроєвою єдністю” [3, с. 84].

Незалежно від об’єкту зображення майже у всіх віршах циклу (навіть, здавалась би в чисто пейзажних) відчутний перегук із сучасністю поетеси. А настрої, мотив того чи іншого твору, що спричиняють відповідну його тональність диктують і конкретні жанрові форми. Вони ж досить різноманітні. Це і вірш-спогад, яким є заглавний вірш циклу “Заспів”, і пейзажно-мариністичний малюнок (“Тиша морська”), і вірш-заклик (“Граї, моя пісне!”), і ліричний роздум (“Безсонна ніч”), і ліричний портрет (“Татарочка”), і вірш-посвята (“Бахчисарай”).

Попри деяку тематичну подібність “Кримських спогадів” Лесі Українки з “Кримськими сонетами” А. Міцкевича та поезіями О. Пушкіна, які теж бували в Криму, вірші української поетеси різняться самобутністю і оригінальністю. І не дивно, що І. Франко, який був досить суворим в оцінці творчості своїх літературних побратимів, відзначив неабиякий талант Лесі Українки, що засяяв, за його словами, зрілістю і “повним блиском” [7, с. 248]. То мабуть, після такої високої оцінки не варто вести мову про якесь наслідування поетесою названих вище класиків. У цих творах, подібних до віршів Міцкевича і Пушкіна лише за об’єктами зображення, вона “розвивала нові ідеї, відповідні до нових умов” [2, с. 16], виявивши в усій повноті свою оригінальність, свою поетичну фізіономію, заявивши про себе як про неперевершеного лірика.

Отже, “Кримські спогади” засвідчили якісне зростання поезії Лесі Українки як на рівні їх жанрово-стильових ознак, так і на рівні змістовності та художньо-виражальних засобів. А дослідниця творчості поетеси Леоніла Міщенко цілком слушно висловила думку про те, що вірші циклу є подальшим “кроком на шляху зростання Лесі Українки – “пейзажиста” [5, с. 171]. То правда, що переважна більшість віршів циклу, в тому числі й уже згадуваний “Заспів”, або є пейзажними картинками, або ж включають в себе пейзажні описи чи деталі. Однак здебільшого пейзажі в них служать засобом вираження думок і почуттів самого автора. Це дає змогу, досліджуючи жанрову природу таких віршів, віднести окремі з них до ліричних медитацій. Як цілком вірно зазначає Г. Аврахов, “загальний їх характер (віршів “Кримських спогадів” – М.В.) медитативний. Пейзажі, картини, описи...

існують не самі по собі, а як збудники думки, предмети глибоких авторських розмірковувань” [1, с. 46].

Загалом же вірші “Кримських спогадів” – це своєрідний поетичний калейдоскоп, що художньо віддзеркалює стан душі ліричного героя, в якому оригінально переплетено особисте й загальнолюдське, де “з журбою радість обнялись”. Це поетичний цикл, в якому на найвищих чуттєвих реєстрах звучать переможні і життєствердні, оптимістичні мотиви і тимчасові мотиви розпачу та зневіри, однак перші з них є превалюючими. А природа стає в цих віршах тим і духовним, і матеріальним каталізатором, від спілкування з якою поетеса набирається снаги та стійкості в протистоянні і власній недозі та тій несправедливості, яка діється в суспільстві. Тому, попри все, домінуючим в усьому циклі стає настрій ліричної героїні, виражений у словах: “Теть всі темні думи сумні!” (вірш “На човні”).

Кожен з творів цього циклу, будучи його художньо-естетичною складовою, водночас сприймається як окремих і цілком самостійний вірш зі своєю темою, образністю, ритмікою та тональністю, жанровою специфікою.

Своєрідним віршем-містерією є поезія “Негода”, що побудована на глибоких асоціаціях. Поетесу глибоко тривожить те, що “так чудовий сей край богоданий у неволі в чужих пропадає”. Морська стихія – буря, що піднялась на морі, стає символом очищення. Звертачись до моря, поетеса закликає:

Сильне море! зберися по силі!
Ти потужне. Нема тобі спину.
Розжени свої буйні хвилі,
Затопи сю нещасну країну! [6, с. 92].

В “Кримських спогадах” Леся Українка виявила себе і як майстер ліричного портрета, яким є її вірш “Татарочка”, де зображено привабливий образ татарської юнки. Видаючись до виразних художніх деталей (“А очиці, наче блискавиці, так і грають з-під брівок темних!”, “вид смуглявий”) та пестливих слів (“дівча молоденьке”, “чорній головці”, “личко”, “очиці”), поетеса передає її красу, силу і молодість.

Завершуються “Кримські спогади” віршами-присвятами, написаними ще після першої поїздки поетеси до Криму – “Мердвен”, “Байдари”, “Бахчисарай”, “Бахчисарайський дворець” та “Бахчисарайська гробниця” (три останні твори мають форму сонета) та “Надсонова домівка в Ялті”. Кримська природа полонила поетесу. “Щоб тут жити, треба мати крила”! – захоплено вигукує її ліричний герой у вірші “Байдари”, який, як і інший твір “Мердвен”, стоїть дещо осторонь від інших віршів-присвяток, зважаючи на об’єкт зображення.

В “Мердвені” поетеса, вдаючись до засобів стилізації під стародавні перекази і легенди, змальовує казкову красу “бескидів сивих” і “червоних скель”, що зависають над морем, та круту між них стежину – сходину аж до самого моря.

Читаача полонить і краса дикої гірської природи Криму, так чарівно зображена в вірші “Байдари”. “Це натури дивні, красні дари”, казковий краєвид, що постає

поміж двох бескидів-скель. Враження від цієї неземної чарівно-фантастичної величі природи спонукає ліричну героїню до захопленого і цілком логічного питання:

Чи се той світ загублений, таємний,
Забутий, незабутній рай наземний,
Що так давно шукають наші мрії?.. [6, с. 90].

Так, тільки на волі, серед земної краси має жити людина – такий основний лейтмотив цього твору.

У всіх інших віршах-посвятах подорожні враження і певна описовість переходять у роздуми від побаченого, а через них до поетичних узагальнень. Та як би не полонила краса природи ліричного героя, реальність дає про себе знати і знову повертає читача до людей, до тих минулих часів, коли в цім чудовім краю, де нині “повітря дише чарівним спокоєм”, творилося зло і насилля над людьми. Однак поетеса не вдається до розгорнутих і конкретних описів минулого зла, а дає лише окремі деталі, штрихи, які говорять самі за себе, передають жорстоку і гнітючу атмосферу минулого (“...місто, мов заклятий край”, “хоч не зруйнована – руїна ця країна”, “тут пустка вигляда”, “неволя й досі править в сій країні!”, “витає ж тут інша тінь, кривава”). Це образи наступних віршів-посвят, які умовно можна віднести до циклу в циклі або до бахчисарайського триптиху – “Бахчисарай”, “Бахчисарайський дворець” та “Бахчисарайська гробниця”. Вони включені автором до циклу в такій же послідовності. Розглядаючи ці твори Л. Міщенко зарахувала їх до “чудових пейзажних зарисовок,.. де у підтексті, а іноді і безпосередньо, висловлені гадки ліричного героя про минуле краю” [5, с. 173]. Справді, як і у всіх інших віршах циклу, в цьому умовному бахчисарайському триптисі-сонетарії чимало яскравих пейзажних образів чи цілих картин, але всі вони включають окремі деталі чи штрихи, від яких ці пейзажі набувають іншого смислового підтексту. Досить взяти для прикладу хоч би першу строфу вірша “Бахчисарай”, щоб в цьому переконатись:

Мов зачарований, стоїть Бахчисарай,
Шле місяць з неба промені злотисті,
Блищать, мов срібні, білі стіни в місті.
Спить ціле місто, мов заклятий край [6, с. 94].

В усіх цих трьох творах органічно поєднуються розповіді поетеси про минулі часи лихоліття, що творилося на бахчисарайській землі за існування там кримського ханства, з її сучасністю, коли в цьому благодатному краєві, як і в усій країні, і нині немає справедливості, оскільки “неволя й досі править в цій країні”.

І ніби підтвердженням цієї неволі, насилля над людиною і несправедливості, що панують “у тій самій холодній країні”, звучить заключний вірш циклу “Надсонова могила в Ялті”, який формально є теж віршем-посвятою колись модному російському поету, котрий, всіма забутий, в злиднях і нестатках доживав свої останні дні в Ялті. За жанровою же природою це вірш-роздум про людську долю в несправедливому суспільстві. Користуючись засобами антитези і контрасту (“Смутна оселя! В веселій країні, в горах зелених, в розкішній долині місця веселого

ти не знайшов, смутний співець!) та нагнітанням порівняльно-метафоричної тропіки (“Лаври – неначе зсушила журба, тихо, журливо хита головою віттям плакучим верба”, “вікна тьмянії, мов очі слабого”), поетеса створює проникливо-вражаючу картину скорботи, що панують в оселі, в якій жив поет. Цьому ж сприяє і композиційна канва вірша, побудованого на все наростаючому нагромадженні поетичної лексики на означення журби, безвиході, а також кільцеве обрамлення всього вірша лексичними парами “Смутна оселя!”... в першій строфі і “Смутная муза” в останній.

Таким чином, цикл “Кримські спогади”, що став справжньою окрасою майбутньої збірки поезій Лесі Українки “На крилах пісень”, по праву належить до її значних поетичних здобутків. Він позначений органічною єдністю віршової форми і змісту, різноманітністю жанрових різновидів, які здебільшого хоч і є класичними, однак в них помітні ознаки, що виявляють неповторне поетичне письмо автора, пройняте глибоким ліризмом поетичної оповіді та образною вишуканістю. Попри окремі мотиви розпачу і зневіри, які деінде трапляються в віршах циклу, їх загальне спрямування життєствердне і свідчить про загальний ідейно-художній поступ поетеси. Мотиви “Кримських спогадів” знайшли своє продовження і розвиток в творах, поза циклом, таких, як: “Сон”, “Місячна легенда”, “Давня казка”.

Погіршення стану здоров’я змушує Лесю Українку знову в 1897 році приїхати до Криму, де вона не була вже шість років. Прогресуюча хвороба завадила активній творчій діяльності поетеси. Однак, силуючи себе, виявляючи велику волю, вона не полишає творчості. Її “кримський” творчий ужинок за рік перебування в Ялті був невеликим. Вона береться за переклад творів Байрона та Шекспіра, однак не завершила цю роботу. А вірші, що написані в 1897 році, увійшли до нового циклу поезій “Кримські відгуки”. Сюда ж поетеса включила і драматичну сцену “Іфігенія в Тавриді”, перероблену із розпочатої, але не закінченої драматичної поеми під цією ж назвою. Отже, до “Кримських відгуків” входить шість поетичних творів та одна драматична сцена.

Зачинається цикл твором “Імпровізація” – яскравим зразком інтимної поезії, написаної білим віршем із своєрідною будовою. Композиційно він обіймає чотири восьмирядкові строфи з рефреном “Спи, моє серце!” в кожній з них. “І цей рефрен відіграє важливу роль в його композиційно-змістовній структурі. Останній рядок кожної із строф повторюється або ж має дещо змінений варіант (як в другій, третій та четвертій строфі). Саме на ці заключні рядки лягає основне змістовно-смісловне навантаження всіх строф, кожна з яких – це досить виразний образний малюнок розквітлого гранату, запашних лаврів, магнолії з кипарисом, морської хвилі з прибережним каменем. Це невеличкі поетичні шкіци – замальовки. При читанні вірша перед читачем постають зримо-виразні своєрідні мізансцени, де “квіти граната палкі розквітають, мов поцілунки палкі на вустах”, де “вітри північні тремтять, затихаючи, між запашними кущами лавровими, наче зітхання жаги”, де “до кипариса магнолія пишная чолом завітчаним ніжно схилилася, як молода до свого нареченого”, де “з темного моря білявая хвиленька до прибережного каменя горнеться”. Разом ці замальовки складають натхненний гімн-хвалу весняному буянню кримської природи, на фоні якої і бруняться перші прояви закоханості

ліричної героїні. Бо хіба може в ній самій, що так замилювано і закохано бачить квітучу кримську землю, не пробудитись відповідне почуття?!

В “Імпровізації” Леся Українка виявила себе неперевершеним майстром інтимної лірики. Обрана нею жанрова форми вірша органічно злилася в ньому з його змістом.

Любовній темі присвячена і “Східна мелодія”, що є своєрідною піснею – чеканням, сповіддю закоханої дівчини. В її основі – палка і непереможна любов ліричної героїні до свого милого. Вдаючись до образності, поетичними атрибутами якої є кримський пейзаж (“гори багрянцем кривавим спалахнули”, “геть понад морем над хвилями синіми в’ються, не спиняться чаєчки білії”, “по морю доріженька”, “кипарисова гілочка”), а також вживаючи деякі елементи народно-пісенного паралелізму, Леся Українка створює глибоко емоційний ліричний твір, весь проінятий невимовною тугою героїні за своїм коханим, який вертається до неї з чужини. Ритміка вірша та протяжна дактилічна рима з перехресним римуванням надають йому особливої тональності, і він справді звучить мелодійно, як сама пісня.

Майстерність Лесі Українки в жанрах інтимної лірики незаперечна. І все ж домінуючими в “Кримських відгуках”, як і в усій подальшій її творчості, стали інші мотиви. А визначила їх сильна, непримиренна діяльна натура поетеси, яка не могла змиритися з будь-яким злом, неправдою і несправедливістю. Протистояння всьому цьому і визначення місця поета в такому двоборстві знайшло художнє втілення в більшості віршів циклу “Кримські відгуки” – і в “Мрії”, і в “Зимовій ночі на чужині”, і в “Уривках з листа” – в творах, кожен з яких має свою жанрово-композиційну структуру.

Так “Уривки з листа”, написані верлібром, звучать як поетичне звертання-оповідь, адресоване безіменному поету, який надіслав поетесі свій “дужий, неначе у крицю закований, міцно узброєний вірш”. В першій частині твору Леся Українка, спираючись на власний літературний досвід, веде мову про природу поетичної творчості, про злети і спади в роботі над словом. Поезія, як те море, що то грає – шумить, то лагідне й тихе “до берега шле свої хвилі”. Друга ж частина твору – це відповідь поетеси на надіслані їй вірші. В ній Леся Українка розповідає про свою подорож на Ай-Петрі, коли буйна, квітуча природа, чим вище підіймалися мандрівники, поступово тьмяніла, – зникали і лаври, і кипариси, і магнолії, а за ними і явори, і дуби, а далі не стало ні терну, ні будяків, ні навіть полину. Природа наче закам’яніла: “Сухо, ніде ні билини, усе задавило каміння, наче довічна тюрма”. І раптом – о диво! “На гострому сірому камені блиснуло щось, наче племін”. Це, пробивши віковичне каміння, проросла червона квітка, що дістала в науковому світі назву *Saxifraga*, а в народі – Ломикамінь. Ця квітка символізує в Лесі Українки поетичне слово, що здатне здолати всі перешкоди і стати на службу народові.

Своєю архітектонікою “Уривки з листа” близькі до раніше написаних “Досвітніх огнів”. Обидва твори побудовані на контрастах. Тільки в першому з них контрастують мертвотна кам’яна пустеля і квітка Ломикамінь – символ нездоланності, утвердження життя, а в другому – морок чорної ночі і переможні досвітні огні як символ торжества світла над темрявою, символ боротьби і перемоги.

Будучи від природи активною і діяльною натурою, Леся Українка важко переживала змушену із-за частих нападів хвороби свою бездіяльність. Інший на її місці змірився б з таким положенням, але тільки не вона. Поетеса докоряла собі за такі дні, за те, що нічого не написала. Роздуми над всім цим і знайшли своє відображення в вірші “Мрії”, що є своєрідним віршем-спогадом поетеси про її дитинство. Одночасно автор прагне в ньому визначити своє місце в житті. Згадки про дитячі літа повертають уяву Лесі Українки в далекі часи лицарів, навіть подоланих в двобої, але завжди непереможних, з гордим кличем: “Убий, не здамся!” Згадає вона і дитячі віче в стародавньому Луцькому замку з запальними промовами про волю, вселюдську рівність. І нині її пам’ять береже пісні про волю, які тоді співали юні подруги. Знову і знову в її уяві постає борня, борня до знемоги – чи погибель, чи перемога. Іншого не може бути! Тому ніякого розслаблення, ніякої зневіри. Це лейтмотив всього твору. Звідси й таке його афористичне закінчення:

Будь проклята кров ледача,
Не за чесний стяг пролита [6, с. 206].

Отже, поет за Лесею Українкою і сам борець, що подає приклад іншим, і натхненник цієї боротьби, її полум’яний сурмач і поводитир. Обрана поетесою форма спогаду органічно поєднала часи дитячих літ ліричної героїні із її зрілими роками, з минулим і сучасним, дала змогу простежити генезис формування чільної і діяльної особистості авторки, для якої, як вона писала в одному з листів до сестри, “чуже горе ніколи не здається... пустим, невартим уваги”.

Проблема митця і призначення його слова покладена і в основу п’ятого твору циклу “Зимова ніч на чужині”, що являє собою віршований діалог, побудований у формі розмови поетеси зі своєю музою, яка радить їй співати тільки про буянню природи, її красу і кохання. На заперечення поетеси муза пропонує пісні про героя-прапороносця, який до останку тримав червоний стяг. Але й ця пісня не вдовольняє її, оскільки позначена трагічним кінцем героя. А гасло майстрині – це борня під світанковими зорями. Червона зоря стає в Лесі Українки символом боротьби і перемоги. Отже, призначення митця – своїм полум’яним словом служити людям, допомагати їм в боротьбі за своє визволення. І тому заключна строфа вірша прийнята оптимізмом, впевненістю в торжество правди і справедливості, приходу яких сприятиме і палка поетова пісня.

Нехай мої співи й садочки квітчаті
Заснули, оковані сном зимовим, –

Весною й пісні, і квітки на гранаті

Вогнем загоряться новим! [6, с. 209].

Побудована в формі гострого і напруженого драматичного діалогу між автором і музою, “Зимова ніч на чужині” засвідчила все більший потяг Лесі Українки до розлогих літературних форм, що врешті і виявило себе в її наступних драматичних поемах.

Завершується цикл “Кримські відгуки” твором, написаним білим віршем, “Весна зимова”. Його перша частина – це яскравий пейзажний малюнок кримського міста в надвечір’я, очевидно Ялти.

Тихо і тепло, так наче і справді весна.
Небо неначе спалахує часом від місяця ясного світла,
Міняться білі хмаринки то сріблом, то золотом.
Ледве на місяць наглине прозора хмара,
Коло на ній засіяє, мов одсвіт далекий веселки.
Лаври стоять зачаровані, жоден листок не тремтить.
Тихо в садку, тихо в місті, бо пізня година [6, с. 215].

Цей пейзаж написаний в світлих фарбах, з виразними поетичними деталями, побудованих на різких контрастах тіней і світла, в яких превалує срібна, від якої, не дивлячись на пізній вечірній час, все навколо ніби осяяне нею і мовби світиться. Спостерігаючи з балкона квартири за цією чарівною грою світла, що наче полонить і зачаровує все навкруг, поетеса переносить свою уяву в “сторону рідну”, згадує:

.... велику, сувору будову,
Браму з важкими замками, сторожу й високу ограду,
А за огорою – вас, мій товаришу, у клітці тюремній [6, с. 216].

Після цих слів і тональність вірша, і настрої ліричної героїні різко змінюються. Вже немає тієї тиші, того тепла і світла, що огортали її, як було спершу. Світло враз стає “холодним і жаским”, а “зорі чогось затремтіли, і небо стемніло”. І знову, як і в уже вище аналізованих віршах, поетеса протиставляє світлі і темні фарби, застосовує контрасти, що служать більш повному розкриттю психічного стану героїні. Лейтмотивом твору, як і всього циклу “Кримські відгуки” є думка про постійну готовність до активної дії, протистояння, до боротьби, попри всі перешкоди, фізичну слабкість чи тимчасову зневіру.

Оцінюючи в цілому “Кримські відгуки”, варто відзначити їх жанрову специфіку, різноманітність поетичних форм, ліричну напругу, широкий тематичний обшир, велику гаму почуттів і різну тональність – від бадьорої закличної до часом песимістичної, навіть трагічної, головна причина якої в стані здоров’я, самопочутті поетеси. Однак в цілому цей цикл, як і “Кримські спогади”, справляє оптимістичне враження.

Наступний приїзд Лесі Українки до Криму стався майже через дев’ять років і датується 1907 роком. Правда, кримськими берегами вона милувалася і раніше, в 1904 році, коли поверталася з Кавказу, де перебувала за порадою лікарів на лікуванні. Тоді їй пригадалося життя в Криму, в Євпаторії і гостини в неї вже покійного брата. Спогад про нього і сум за тяжкою втратою спонукали поетесу до написання вірша-згадки “Спогад з Євпаторії”. Вірш нерівний за строфічною побудовою та змінною ритмікою, ніби передає смуток і мінливість настрою поетеси. Весь твір, який можна поділити на три емоційно-настрійні частини, позначений сумними мотивами, вираженими в похмурих фарбах (“море стелиться чорним, важким оксамитом, небо чорне і хмарне тяжіє вгорі...”, “невидимками

крадуться чорні ворожії хвилі”, “тільки море залилось, а в ньому щось чорне і зле”), серед яких превалує чорна. Вдаючись до ремінісценцій двох строф, з власного вірша “На човні”, вміщеного в циклі “Кримські спогади”, який оповідає про плавання з братом Михайлом у відкрите море, поетеса передає глибоку скорботу з приводу мрій, які вони разом виношували і які так і не здійснилися. Хоч твір можна назвати і дуже особистісним, однак він свідчить про творчі шукання поетесою свого шляху, свого місця в суспільному житті.

Прибувши до Криму в березні 1907-го року, Леся Українка разом із своїм майбутнім чоловіком К. Квіткою зупиняється в Севастополі. Звідти в пошуках більш теплого клімату подорожує до Алупки, але в люту зимну погоду, яка того року була в Криму, не могла і там лишитися і переїжджає до вже обжитої нею раніше Ялти. На цей час припадає робота письменниці над драмою “Руфін і Прісцилла”, вона пише драматичний діалог “Айша та Моххамед”, а поезією майже не займається. З-під пера Лесі Українки в її останній приїзд до Криму з’явилося тільки чотири вірша – “За горою блискавиці”, “Народ до пророка”, “Полярна ніч” і “Хвиля”.

Вірш “За горою блискавиці” можна традиційно віднести до пейзажної лірики, оскільки він написаний за всіма правилами цього жанру. Композиційно твір поділяється на дві частини. Перші дві строфи в ньому – це власне пейзаж, який створений безпосередньо під враженням баченого поетесою – блискавки в балаклавській затоці:

За горою блискавиці,
А в долині нашій темно.
У затоці чорні води
Плещуться тасмно [6, с. 424].

Ліричний сюжет всього твору побудований на грі тьми і світла, темних і світлих фарб, на їх протиставленні. І світло має перемогти темін, але лише тоді, коли яскрава блискавка осяє всю затоку аж до самої глибини:

Аж тоді на світло світлом
Відповість оця затока,
Як висока блискавиця
Стане ще й глибока [6, с. 424].

Це вже друга композиційна частина твору з алегоричним змістом, з відповідною символікою і філософськими роздумами, з безперечною проекцією на соціальні катаклізми. А коли зважити на те, що вірш написаний в 1907 році після недавніх революційних змагань, то, мабуть, ота “буря ясноока” – і є тією силою, після якої тьма в затоці буде подолана. Це провідна думка всього твору. Образи червоної зорі, ясноокої бурі, розквітливих вогнів стають для поетеси все традиційнішими. До них вона вдається в багатьох своїх творах.

В тому ж 1907 році вона пише ще один вірш “Народ пророкові” (інша назва “Народ до пророка”), що має форму поетичного звертання. В його основі – розвінчування одного із удаваних борців за народ – надлюдини-пророка, який

звинувачує людей в незаслуженій неповазі до нього, хоч сам він нічого доброго для них і не зробив. Користуючись засобом безпосереднього звертання до цього лжепророка в формі 2-ї особи однини і вдаючись до гострої іронії та сарказму, Леся Українка посилює викривальне спрямування поезії і створює яскравий образ “народного” пророка, який насправді зневажає народ і дбає лише про свою власну персону. Особливо виразно справжня “любов” пророка до народу та його лицемірство розкриті в заключній строфі вірша:

Та чи був би ти радий, щоб ми
Раптом стали, як ти всевидючі?
Ох, либонь, ти б сконати волів,
Як вигнанець-пророк серед пуці [6, с. 426].

Отже, цей “борець” за народ готовий ліпше сконати, “як вигнанець-пророк серед пуці”, аніж побачити свій народ прозрілим. Як і в вірші “Напис в руїні”, написаному трьома роками раніше, поетеса проводить тут думку про ницість і скороминучість в історії пам’яті про людей, які прагнуть самі себе увічнити, й одночасно підносить ідею безсмертя народу:

Хоч блиснеш, мов летюча зоря,
Се для твого безсмертя доволі,
Ми ж, неначе Молочная Пуць,
Мусим довго світити поволі... [6, с. 425].

Близьким до цього твору є вірш Лесі Українки “Полярна ніч”, який вона сама за жанром визначає як фантазію. Написаний в оповідній манері, він має чіткий сюжетно-композиційний малюнок. Репліки героїв твору межують в ньому з ремарками й авторськими коментарями до їх висловлювань і суджень. Сидячи в хаті, люди спостерігають за згасаючим багаттям, а коли воно остаточно згасло і настала темрява, починають турбуватись, коли ж знову на зміну темряві полярної ночі настане день і чи настане взагалі (“Коли ж той день? Чи довго ще ся ніч?”). Люди в зневірі і тільки один юнак, вступивши в полеміку з дідом, доводячи, що “відомо всім, що ніч бува по дневі, а день по ночі”, розбудив в них надію і на їх запитання: “Чи довго ще ся ніч?” впевнено відповідає: “Недовго, ні!” І в його голосі “озвалась перемога”. Люди починають йому вірити.

Отже “Полярна ніч” утверджує ту ж віру поетеси в перемогу сонце і світла над темрявою, яка набуває все більшого звучання в її творчості. Написаний білим віршем цей гостродинамічний твір нагадує собою коротку драматичну дію. Можна вважати, що все частіша поява в творчості поетеси засобів драми зумовлена пошуками нею нових засобів художнього вираження, прагненням вдосконалення ліричних жанрів. І звичайно, не треба забувати, що в цей час Леся Українка була в полоні жанру драматичної поеми, активно працювала над розробкою драматичних сюжетів, що не могло не позначитись і на її ліриці, в яку вона вводить елементи драми. Основні ознаки драми, що відбилися і в “Полярній ночі” і в “Зимовій ночі на чужині”, і в інших творах – це і авторські ремарки, і сама композиційна будова, і конфліктність сюжетних колізій та їх динамізм, і діалогізація оповіді тощо.

Останній поетичний твір Лесі Українки, написаний в Криму в липні 1908 року в Євпаторії, – вірш “Хвиля”, надрукований лише через чотири роки, оскільки авторка сумнівалася в його досконалості і значимості. За словами О. Бабишкіна, який посилається на лист поетеси до матері, Леся Українка вважала “Хвилі” поетичною відповіддю на пустопорожню версифікацію українських декадентських поетів” [2, с. 76].

З формального боку “Хвилі” – це класичний зразок мариністичної лірики. Однак в ньому, як і в багатьох попередніх поезіях, поетеса вдається до вельми поширеного художнього прийому – алегорії. Цікаві і своєрідні строфіка та ритміка вірша, що виявляють неабияку версифікаційну майстерність автора. Твір складається з чотирьох строф – десятирядкових першої та четвертої і дванадцятирядкових другої та третьої. При цьому чергування коротких та подовжених рядків у всіх чотирьох строфах і точна рима створюють досить відчутне враження спершу наростання водної стихії-хвилі, а потім її поступове затухання і врешті згасання:

Хвиля йде, –
вал гуде –
білий, смілий, срібний, дрібний,
нападе
на сухе баговиння,
на розсипане каміння,
білим пломенем метнеться,
стрепенеться,
скине з себе все, що ясне,
й гасне... [6, с. 430].

Вірш, що засвідчує філігранну роботу поетеси над словом, відзначається і оригінальною композиційною структурою з підпорядкуванням її окремих елементів внутрішній природі твору.

Перша строфа вірша, яка наводилась вище, – це прекрасно виписана динамічна мариністична картина – плин морської хвилі до узбережжя. Це своєрідний зачин – композиційна експозиція. А вже далі діють асоціації з проекцією на реальний людський світ. Яка доля цієї хвилі? Що з нею станеться: чи остаточно вона згасне, піде до дна і там упокориться, мов рабіня: “І слугою під вагою там вона довіку стане й не повстане?”. Вдаючись до антитези, через заперечення поетеса приходиться до ствердження (хоч і звучить воно в риторичному запитанні) того, що хвиля з’єднається зі своїми морськими сестрами і

розтечеться, розпливеться,
знову сили набереться,
потім зрине
і гучна,
і бучна,
переможно вгору сплесне

і воскресне? [6, 431].

Такий фінал вірша сприймається як цілком закономірний. Він засвідчує оптимістичне спрямування і цього конкретного твору Лесі Українки, як загалом і всієї її творчості, віру в перемогу здорових сил, що символізують собою світло, правду і людський прогрес.

В певній мірі погоджуючись із загальною оцінкою О. Бабишкіним віршів Лесі Українки, написаних в її останній приїзд до Криму, треба все ж вказати на заполітизованість цієї оцінки. Можливо, він мав рацію, коли зазначав, що на цих поезіях (“За горою блискавиці”, “Народ до пророка”, “Полярна ніч” та “Хвиля” – М.В.) “лежить відбиття щойно пережитої революції”, однак прямо пов’язувати появу цих творів з “революційним досвідом” (мається на увазі революція 1905-1907 років), “з піднесенням і спадом революційної хвилі” [6, с. 22], мабуть, недоречно. Такий зв’язок здається дещо штучним, оскільки ці поезії мають більш узагальнений характер, більш ширшу змістовність і філософічність.

Таким чином, останні чотири вірші Лесі Українки, написані нею в Криму в 1907-1908 роках, хоч цього разу й не об’єднані в окремий поетичний цикл і є різними за тематикою, поетичною тональністю та строфіко-структурними особливостями, близькі між собою тими загальнолюдськими морально-естетичними цінностями, які притаманні всій поетичній творчості Лесі Українки, а також гуманістичною концепцією та підготовкою їх мотивів як на сучасність поетеси, так і на майбутнє. Все це робить її лірику актуальною як тоді, так і нині. І про що б не йшла в них мова, всі ці вірші зближує оптимістичне, життєтвердне начало.

Досліджуючи кримський поетичний “текст” Лесі Українки, який включає як цілі цикли, так і окремі вірші поза ними, можна прийти до висновку, що вони засвідчують її неперевершений талант як поета-лірика, якому були підвладні всі без виключення жанрові утворення як великих, так і малих поетичних форм, до яких вона вдавалася в своїй поетичній практиці. Поетеса виявила себе справжнім метром в царині і громадсько-політичній, і філософсько-медитативній, і інтимно-особистій, і пейзажно-мариністичній лірики. І хоч Леся Українка й не була реформатором поетичних форм, а в основному використовувала традиційні жанри лірики, її “кримські” вірші позначені глибокою оригінальністю, органічною єдністю змісту і форми і мають свою індивідуальну неповторність, яка відрізняє їх з-поміж інших визначних майстрів поетичного слова.

Список літератури

1. Аврахов Г. Художня майстерність Лесі Українки-лірика. – К., 1964.
2. Бабишкін О. Леся Українка в Криму. – К., 1964.
3. Вишневецька Н. Лірика Лесі Українки: текстологічне дослідження. – К., 1976.
4. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. – Львів: ППУС, 2005.
5. Міщенко Л. Леся Українка. – К., 1986.
6. Українка Леся. Твори: У 4 т. – К.: Дніпро, 1981. – Т. 1.
7. Франко І. Зібрання творів: У 20 т. – К., 1955. – Т. 17.

Вишняк М.Я. Проблема жанра в кримском поэтическом "тексте" Леси Украинки / М.Я. Вишняк // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24 (63), №1 Ч.2. – С. 180-192

Статья посвящена исследованию жанровой специфики поэтических произведений Леси Украинки, написанных в Крыму, рассмотрению их тематического направления и отдельных элементов поэтики.

Ключевые слова: жанровая специфика, жанровые разновидности, крымский "текст", индивидуальный стиль.

Vishnyak M.Ya. The peculiarities of Lessia Ukrainka's Crimean's lyric poetry / M.Ya. Vishnyak// Scientific Notes of Taurida National V.I.Vernadsky University. – Series: Phylology. Social communications.– 2011. – V.24 (63), №1 P.2. – P. 180-192

The article is devoted to the investigation of genre peculiarities of LessiaUkrainka's poems created under the impression of her staying in the Crimea, to the scrutinizing of their topical tendency of some elements of poetics.

Key words: genre, specific character, genre varieties, the Crimean "text", individual stile.

Стаття надійшла до редакції 5 листопада 2010 року